

OXUYUB ANLAMADA KONSEPTUAL İNTEQRASIYANIN ROLU

Məlumdur ki, oxuyub anlama, yazıb anlama, eşidib anlama tədris prosesində də mühüm rol oynayır. Bu proseslərin hamısı elə əqli proseslərdir ki, bu zaman hərəkəti icra edənlə (oxuyan, yazan, dinləyən) mətnlər arasında interaktiv fəaliyyət yaranır. Mətni o zaman tam başa düşürük ki, bizdə müxtəlif bacarıqlar- vərdislər – mətnə gəzişmək, informasiyanı lokallaşdırmaq, mətnin ruhunu hiss etmək, hadisələri uzlaşdırmaq, olmalıdır. Bu cür keyfiyyətləri olmayan oxucu, dinləyici mətnin ancaq səthi başa düşülməsini əldə edə bilər [1, s. 109].

Konseptual inteqrasiya məsələsi araşdırılarkən diqqəti nəzərə almaq vacib sayılır. Belə olduqda təhsilalanların daha çox nəyə diqqət edəcəkləri məsələsi önə keçir, çünki burada müəyyən sərhədlər də mövcuddur. Məsələn, təhsilalanlar forma ilə bərabər həm də quruluşa tuşlana bilərlər. Əks halda onların diqqəti ünsiyyət və məzmunu yönəldilə bilər. Bununla bağlı C.Fokonyenin apardığı araşdırmanı təqdim etməyi məqsəduyğun hesab edirik [2, s. 179]:

Inputa (informasiya daxilətmə sahəsinə) təsiretmə. Burada müəyyən nəzərə çatmayan qrammatik formaları xüsusi vurğulamaqla təhsilalanların diqqətini cəlb etmək mümkündür.

Input axını. Xüsusi konstruksiyalar və kontrastların tezliyi yüksək mətnlərdə diqqəti cəlb etməni təmin edir. “Input flooding” (input axını) adlanan hissədə bir mümkün funksiya da daxilətmədə müəyyən əlamətlərin daha çox tezliyinə əlavə etsək, xüsusi strukturun istehsalıdır. “*Syntactic priming*” – (sintaktik hazırlıq) danışanın deyiləni və ya eşidiləni ilk dəfə istehsal və emal etmək meylidir.

Təhsilalanların müəyyən dil materiallarına diqqətini cəlb etmək üçün vacib texnikalardan biri də “input processing” (informasiya daxilətmə prosesi) adlanır. Burada qaydaların öyrənilməsindən daha çox dilöyrənənlər input prosesindəki fəaliyyətlərə cəlb olunurlar. Belə ki, buradakı struktur daha mənalı istifadə olunur [2, s. 181].

Bundan başqa, öyrənmə istiqaməti formadırsa, o qədər də mənalı məzmun tələb olunur. Müəllim semantik dimensiyaya (çatışmazlıq) olduğu barədə qərara gəlsə, onda müxtəlif növlü təcrübi fəaliyyətlər planlaşdırıla bilər. Bunun oxu bacarıqlarının formalaşdırılması prosesində də həyata keçirilməsi mümkündür.

Oxu zamanı da tələbələr konseptual inteqrasiya ilə bağlı məsələlərdə diqqətli olmalıdırlar. Səlislik, əslində, mətni dəqiq oxuma qabiliyyətidir. Bu, eyni zamanda, cəld və ifadəli oxu hesab edilir. Səlis oxu çox vacib hesab edilir, çünki o, sözün tanınması və başa düşülməsində körpü rolunu oynayır. Sürətli oxumağı bacaran oxucular sakit oxuyarkən belə, sözləri avtomatik olaraq tanıya və mənanı anlamaq üçün sözləri qruplaşdırmağı bacarırlar. Sürətli və rəvan oxu qabiliyyətinə malik təhsilalanlar heç bir cəhd göstərmədən ifadəli şəkildə oxuya bilirlər. Onların oxuması elə təbii səslənir ki, sanki onlar danışır. Kimdə bu qabiliyyət formalaşmayıbsa, onlar sözbəsöz oxumağa üstünlük verirlər, çünki səlis oxuyanlar sözlərin dekodlaşmasına diqqəti yönəltmirlər. Axı onlar mətnin məna qatına köklənmirlər. Səlis oxuyanlar yalnız mətnə ideyalar arasında əlaqə yaradır, əvvəliki bilikləri əsas götürürlər. Başqa sözlə, oxucular həm sözləri tanıyır, həm də başa düşürlər. Yeterincə səlis oxumaq qabiliyyəti olmayan oxucular bütün hallarda sözlərin figurasiyasına tuşlanmalı, mətnin mənasının qavranılmasına az diqqət ayırmalıdırlar. Təhsilalanlar sözləri avtomatik tanısalarsa belə, onları ifadəli şəkildə oxumasalar səlis hesab edilmir. İfadəli oxu zamanı dilöyrənənlər sözləri sütunlara ayırmalı, xüsusi ifadələrdən istifadə etməlidirlər. Lakin durğu işarələrinə fikir verməmək geniş mənada ciddi problemlərə yol açır. Müsbət haldır ki, səlis oxu vərdisi öyrədilə bilər. Bacarıqlı oxucuların etdiklərini modeləşdirməklə böyüklər kiçiklərə ucadan oxumağı öyrətməlidirlər. Bu zaman məktəblilərə punktuasiya zamanı fasilə etmək, səsi modulyasiyaları kimi məsələlər izah olunmalıdır. Bu isə mətni semantik baxımdan daha təsirli və mənalı edir. Kiçik yaşlılara mətnlər müəllimləri, valideynləri, yaxınları tərəfindən oxuna bilər. Bundan əlavə, təkrar oxuya onları cəlb etməklə, təcrübədən keçirmək vacib sayılır. Mətnlər oxu üçün asan, nisbi şəkildə qısa olmalıdır. Məsələn:

- uşaq/böyük oxusu. Burada böyüklər modeləşdirir, təhsilalanlar təcrübədən keçirir;
- xorla oxu – birlikdə oxumaq;
- köməkçi (assisted) oxu. Maqnitofona yazılmış mətnləri oxumaq;
- tərəf müqabili ilə oxu. Digər təhsilalanla oxumaq;
- oxucu ifası. Xarakterləri olduğu kimi ifa etmək.

Burada inkişafa doğru addım atmaq asandır. Bunu təhsilalanlar əyləncə hesab edirlər. Bu zaman onlar oxuya vaxt ayrılmasını çox dəstəkləyir, bu onlarda motivasiya formalaşdırır. Oxucuların teatrı adlanan strategiya təhsilalanların ifa etmək həvəslərini şifahi oxu təcrübəsi üçün ehtiyacları ilə birləşdirir. M.Minskiyə görə, “*oxucuların teatrı əyləncəli və maraqlı vasitələr təklif edir ki, bu zaman səlislik və anlama həyata keçirilir*” [3, s. 115]. Lakin hələ də səslə oxunu bacarmayanlar üçün sakit oxu sinif saatlarında əla istifadə vasitəsi deyildir. Sakit oxu və ya buna “*Round Robin*” (dairəvi robin) oxu da deyirlər, səlisliyi artırmaq üçün əla üsul hesab edilir. Amma faktiki olaraq, səlisliyi inkişaf etdirmək daha çox təcrübə, bələdçilik tələb edir. “*Guided Oral Reading*”- (rəhbərləşdirilmiş şifahi oxu) adlanan instruksiyalı strategiya rəngarəng oxu bacarıqlarını inkişaf etdirməkdə kömək edir. Buraya həmçinin səlislik də daxildir. Müəllim, valideyn, istənilən şəxs səlis oxunu modeləşdirməklə mətni oxuyur, daha sonra təhsilalanlar özləri sözügedən mətni yenidən oxumağa başlayırlar.

Xorla oxu bütöv siniflə və ya bir qrup dilöyrənənlərlə birlikdə oxuna bilər. Bu dilöyrənənlərdə özünə inam, rəvan nitq, motivasiya formalaşdırır. Müəyyən zaman çərçivəsində təkrarlanan oxu təhsilalanların oxu sürətini çoxaldır, təhsilverənlərə onlardakı inkişafı, uğuru görməyə kömək edir. Səlislik bir çox oxu imkanlarının nəticəsi kimi uğuru

şərtləndirir. Məhz bu baxımdan təhsilalanlar onlar üçün asan olan mətnləri ucadan təkrar oxumalıdırlar. Bu mətnlər çoxlu sözlərdən ibarət olmalıdır ki, təhsilalanlar onu asanlıqla bilməli və dekodlaşdırmalıdırlar. Başqa sözlə, dilöyrənənlər müstəqil oxu səviyyəsinə malik olmalıdırlar. Tələbələr 95 faiz düzgün oxuya bilirlərsə, bu, onların müstəqil oxu səviyyəsi hesab edilir.

Bir çox fəaliyyətlər səlisliyin inkişafına yardım edir, çünki mətni şifahi şəkildə oxumanın bir neçə yolları vardır. Buraya tələbə-müəllim, xor, maqnitofonla, tərəf müqabili ilə, oxucu ifası daxildir [3, s. 118].

Təhsilalanlar-böyük adlanan oxu növündə təhsilalanlar tək-tək müəllim ilə oxuyur. Böyük içərisində oxucu müəllim, valideyn, sinif bələdçisi və ya tyutor da ola bilər. Yaşca böyük olan oxucular səlis oxucu nümunəsi olaraq birinci oxuyurlar.

Daha sonrakı mərhələdə yaşca böyük olanlarla təhsilalanlar oxumağa başlayır. Bu zaman təhsilverənlər bələdçi və ya həvəsləndirici rolunu həyata keçirirlər. Dilöyrənənlər rəvan oxunu kiçik mətn vasitəsilə tam formalaşana qədər oxumağa başlayır. Bu proses təxminən 3-4 dəfə təkrarlana bilər. Digər bir oxu isə xorla oxudur. Xorla oxuda dilöyrənənlər qrupla oxuyur. Lakin burada dilöyrənənlər təhsilverənlərin oxuduğu mətni adekvat görməlidirlər. Onlar müəllimi izləməlidirlər. Xorla oxu üçün çox da uzun olmayan mətnlər seçilməlidir. Nümunələrlə zəngin kitablar xüsusi ilə faydalı hesab edilir, çünki onların təkrarlanan üslubu təhsilalanları prosesə qoşulmağa çağırır. Səlis oxucu modeli kimi ucadan oxumağa çalışmaq lazımdır. Daha sonra kitabı yenidən oxumaq və təhsilalanları cəlb etmək lazımdır. Yalnız oxunduqca onlar sözləri tanımağa başlayır. Təkrar oxunu onlar bu işi bacarana qədər davam etdirməkdə fayda var. Təhsilalanlar kitabı 4-5 dəfə oxumalıdırlar. Belə olduqda onlar mətni müstəqil şəkildə oxumağa nail olurlar.

Maqnitofonla, yəni audio oxu zamanı səlis oxucunun oxuduğu eşidilir, təhsilalanlar öz kitablarında eyni zamanda oxumağa, izləməyə başlayırlar. Audio oxu zamanı elə kitab və ya audiomətn seçilməlidir ki, səlis oxucu hər dəqiqə 80-100 söz oxusun və bu dilöyrənənlər tərəfindən eşidilsin. Bu zaman musiqi və ya əlavə səs effektləri olmamalıdır. Əvvəlcə dilöyrənənlər səslənəni sözbəsöz öz kitablarında izləməlidirlər. Növbəti mərhələdə maqnitofonda səsləndirilənlə birgə oxumalıdırlar. Bu isə artıq təhsilalanlar bunu maqnitofonun köməyi olmadan etmək imkanına nail olmalarına qədər davam etməlidir.

Tərəf müqabili ilə oxu da maraq doğurur. Bu zaman dilöyrənənlər tərəfdaşları ilə cüt-cüt bir-birinə ucadan oxuyurlar. Tərəf müqabili ilə oxuda daha çox cütlər nəzərdə tutulur. Daha yaxşı səlis oxumaq qabiliyyətinə malik oxucu nümunə kimi seçilir və birinci səhifəni və ya paragrafı oxumağa başlayır. Daha sonra bir qədər zəif olan ucadan eyni mətni oxuyur. Güclü təhsilalanlar sözlərin tanınmasında köməklik göstərir və fəidbəki həyata keçirirlər, bir qədər zəif olanları həvəsləndirirlər. Zəif olan dilöyrənənlər müstəqil və rəvan oxuyana qədər bu proses davam edir. Tərəfdaşla olan oxunun güclü və ya zəif tərəflə həyata keçirilməsi vacib və əsas deyil. Tərəf müqabili ilə oxunun digər bir formasında eyni səviyyədə olan təhsilalanlar müəllimin nəzarəti altında cütlərə oxuyur və tapşırıqlar alırlar. Bərabər qabiliyyətə malik iki oxucu təkrar oxumanı təcrübədən keçirə bilirlər. Bunu onlar müəllim oxuduqdan sonra etməyə başlayırlar.

Digər biri *Oxucuların teatrı* adlanır. Burada təhsilalanlar özlərinəməxsus ifalar edirlər. Dialoglarla zəngin parçalar seçirlər. Onlar müəyyən obrazları ifa edirlər. Əsas və vacib, lazımı məlumatları paylaşırlar. Oxucu teatrı onları legitim səbəb kimi oxumağa təhrik edir, rəvanlığı təcrübədən keçirməyə sövq edir. Oxucu teatrı eyni zamanda kooperativ interaksiya yaradır. Oxu tapşırıqlarını həyata keçirir.

Çalışmaların tərtibi də bu işi faydalı edir. Aşağıda çalışma nümunələri təqdim edirik.

Exercises.

Taxonomy of integration:

1. State what kind of integration network is involved, say the reasons, support your idea.

- a) John is Kelly's cousin;
- b) Jacques Chirac was President of France;
- c) he is digging his own grave.

2. Explain the characteristic features of networks.

Metaphorical blends:

3. List a criteria that make a blend metaphorical.

4. Analyse the following context according to the compression, taking into account a taxonomy of vital relations and their compressions. Say what kind of compression was used?

I spent my green years very hardworking. In 1992 I become a student. In 1999 I got a master degree. In 2005 I got married// (Yaşıl illərimi çox çalışqanlıqla keçirmişəm. 1992-ci ildə tələbə oldum. 1999-cu ildə magistr dərəcəsi aldım. 2005-ci ildə ailə qurdum).

a. Say about the difference between context and text.

5. List the components of conceptual integration networks.

6. What is backward projection? Give examples and support your idea.

7. Choose an example taking into account a taxonomy of vital relations and one of their compressions "change".

- "An ugly girl has become a wonderful lady" (Çirkin qız gözəl xanım olub);
- "You're singing your own song" (Öz mahnınızı oxuyursunuz);
- "They are coming here soon" (Tezliklə bura gələcəklər);
- "You are talking emotionally" (Emosional danışqınız);
- "She is very good mother" (O, çox yaxşı anadır).

8. Give some examples about uniquenesses.

9. Which kind of network relate the sentence “ *You’re digging your own grave too?*”

10. Explain the difference.

- “*The teacher is waiting for you*”

- “*You are waiting for the teacher*”

11. At what levels students could or should be introduced to conceptual integration? Give your reasons and support your choices.

12. What is input flooding ?

13. What is the differences between input flooding and input processing?

14. What is enhancing the input?

15. What is analogy?

16. Give examples and define the analogues.

Konseptual integrasiya məsələsinin mətnin başa düşülməsində, anlaşılməsində oynadığı rol əvəzədləmədir. Məhz bu əhəmiyyətinə görə qeyd olunan məsələyə zaman-zaman müraciət olunması onun aktuallığını şərtləndirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Fauconnier, G. The way we think. Conceptual blending and the mind hidden complexities. / G.Fauconnier, M.Turner. – NY.: Basic Books, – 2002. – 347 p.
2. Fauconnier, G., Turner, M. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive Science. –1998. – Vol. 22(2). – P. 133-187.
3. Minsky, M. A Frame work for representing knowledge. / In Patrick Henry Winston (ed). The psychology of computer vision. McGraw – Hill. / M.Minsky. – New York (USA), – 1975. – p.110-212.

Açar sözlər: konseptual integrasiya, dil, mətn, input

Key words: conceptual integration, language, text, input

Ключевые слова: концептуальная интеграция, язык, текст, ввод

The role of conceptual integration in reading comprehension in the educational process

Summary

The article deals with the problem of understanding English-language texts difficulties and conceptual integration in overcoming these difficulties is to clarify the role it plays. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature and some practice exercises were used. By studying the results of the article, language teachers will be aware of the problems that students are more likely to encounter and the strategies used to overcome those problems.

Роль концептуальной интеграции в понимании прочитанного в образовательном процессе

Резюме

В статье рассматривается проблема понимания трудностей англоязычных текстов и концептуальной интеграции в преодолении этих трудностей с целью выяснения роли, которую они играют. При анализе большое внимание было уделено фактам, взятым из литературы и были использованы некоторые практические упражнения. Изучая результаты статьи, преподаватели языка будут знать о проблемах, с которыми чаще всего сталкиваются учащиеся, и о стратегиях, используемых для преодоления этих проблем.

Rəyçi: dos. S.Abbasova

Yığılmağa verilmişdir: 12.02.24 Çapa imzalanmışdır: 28.03.24 Şəhadətnamə № 27
Lisenzia: Seriya AB № 022471. Tirajı 1000. Qiyməti pulsuz.